

ЖУЛИНСЬКИЙ
Микола Григорович —
академік НАН України,
академік-секретар
Відділення літератури, мови
та мистецтвознавства
НАН України, директор
Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ПРО ПІДГОТОВКУ «УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» У 5 томах

**Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 14 лютого 2018 року**

У доповіді розглянуто актуальне питання про необхідність підготовки «Української літературної енциклопедії». За роки незалежності України накопичено величезний фактографічний матеріал, який потребує належного узагальнення у формі енциклопедичного видання і має відобразити вагомі здобутки академічного літературознавства у науковому пізнанні та осмисленні складної багатовікової історії вітчизняного письменства, а також дати комплексне уявлення про визначні постаті наших поетів, прозаїків, драматургів, про знакові твори української літератури.

Вельмишановний Борисе Євгеновичу!

Вельмишановні колеги!

У своєму виступі я спробую дати відповідь на запитання, чому проект з підготовки національної літературної енциклопедії є сьогодні вкрай важливим і необхідним.

За часів Радянського Союзу національних літературних енциклопедій не було, оскільки все розглядалося крізь призму літератури всесоюзної і кожна національна література вважалася невід'ємною, органічною частиною так званої багатонаціональної радянської літератури. Нагадаю лише про знакові видавничі проекти тієї епохи, які стосувалися галузі літературознавства.

Уже в перше десятиліття існування СРСР у Москві було розпочато підготовку такого зразка літературної енциклопедії, в якій література народів Радянського Союзу поставала б як єдиний літературний процес, звісно, з домінантою літератури російської. Серед знакових видавничих проектів тієї епохи слід згадати двотомну працю «Литературная энциклопедия. Словарь литературных терминов» (1925). У 1929 р. вийшов друком перший том фундаментальної багатотомної «Литературной энциклопедии». Замислювалася ця енциклопедія в 12 томах і виходила впродовж 10 років, але 10-й том партійна цен-

зура не пропустила, і він так і не побачив світ. Є версія, що це було пов'язано з проблемами написання статті про Сталіна. Як би там не було, ця енциклопедія залишилася незавершеним проектом.

Потім, уже в 70-х роках минулого століття, з'явилася «Краткая литературная энциклопедия» в дев'яти томах (1962–1978). У 1987 р. в Росії було видано однотомний «Литературный энциклопедический словарь». У 2003 р. в Москві видрукувано ще одну, вже тритомну, «Краткую литературную энциклопедию». Слід назвати також ще одну важливу фундаментальну працю — «Русские писатели. 1800–1917. Биографический словарь». Це видання планувалося в 7 томах. Перший том вийшов друком у 1989 р., п'ятий — тільки у 2007 р., і роботу над цим словником досі не завершено. У 1997 р. в Москві було видано двотомний енциклопедичний словник «Зарубежные писатели. Биобиблиографический словарь».

В Україні в 2005 р. опубліковано подібне видання «Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник» у 2 томах (за редакцією Н. Михальської, Б. Щавурського), яке містить понад 700 статей про письменників різних країн, народів та епох. У 2007 р. видано двотомну «Літературознавчу енциклопедию» (укл. Ю.І. Ковалів).

Годилося б згадати і ряд персональних літературних словників, довідників, енциклопедій, зокрема найперший у колишньому СРСР персональний енциклопедичний двотомник «Шевченківський словник» (відп. ред. Є. Кирилук) (1975–1977). В Оренбурзі в 1997 р. було опубліковано енциклопедичну працю про 11-річне перебування Тараса Шевченка в Оренбурзькому краю на засланні авторства письменника і літературознавця Леоніда Большакова — «Оренбургская шевченковская энциклопедия: Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет 1847–1858». Понад 700 статей про персоналії та інші гасла, які пов'язують Тараса Шевченка з Кримом, містила українська енциклопедична праця «Тарас Шевченко і Крим. Енциклопедичний довідник» (укл. Г.А. Рудницький), видана 2001 р.

За ініціативою відомого письменника-краєзнавця Петра Ротача та завдяки його подвижницькій праці здійснено першу в Україні «спробу обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії — «Полтавська шевченкіана» у двох книгах». Перший том вийшов друком у 2007 р., другий — уже після смерті автора, в 2009 р. Петро Ротач також активно працював над регіональною літературною енциклопедією «Літературна Полтавщина». До речі, у 2015 р. в Полтаві видрукувано довідник «Літературознавча Полтавщина», який уклав Микола Степаненко.

Згодом було видано ще ряд довідкових енциклопедичних праць. Як бачимо, персональні енциклопедії в українській енциклопедистиці представлені переважно в галузі літературознавства. Зараз триває робота з підготовки до друку «Франківської енциклопедії» в 7 томах, перший том якої вже побачив світ у 2017 р. Розпочинається реалізація нового науково-видавничого проекту «Леся Українка. Літературна енциклопедія».

І ось ми готові приступити до роботи над п'ятитомною «Українською літературною енциклопедією».

Свого часу, коли тільки зажеврїла горбачовська перебудова, наш Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка наважився розпочати підготовчу роботу зі створення національної літературної енциклопедії. Цей проект реалізовувався разом із Головною редакцією Української радянської енциклопедії ім. М.П. Бажана. Спочатку процес підготовки матеріалу відбувався досить активно, але і цей видавничий проект залишився незавершеним. Чому? Насамперед, я б сказав, з методологічних і цензурних причин.

Тодішні реалії життя та ідеологічні настанови вимагали від дослідників розглядати, як я вже казав, національну літературу в контексті літератури народів СРСР. Тому до енциклопедії потрапляло дуже багато письменників з різних республік Радянського Союзу, бо хтось із них колись написав якогось вірша про Україну, хтось згадав у своїй творчості Тараса Шевченка... І таким чином сама українська література губилася в тому колосальному потоці

інформації про всі літератури народів СРСР і передусім про російську літературу. До того ж обов'язковою вимогою було показати зв'язок української літератури з російською.

І хоча ми тоді наголошували, що Українська літературна енциклопедія створюється на ґрунті нового політичного мислення, що визначено нові підходи до осмислення літератури, зокрема тих письменників, творчість яких досі належала до так званих білих плям, все ж таки далеко не всіх письменників, як тих, які творили безпосередньо в Україні, так і тих, які належали до діаспори, було залучено до цієї літературної енциклопедії. Звісно, давався ознаки брак історичних знань — тоді ще не було вивчено всі наявні джерела, особливо ті архіви, доступ до яких був обмежений. А про архівні матеріали, що зберігалися за кордоном, скажімо, архіви Наукового товариства імені Шевченка, Української вільної академії наук у Нью-Йорку, різного роду фондів, родинні архіви тощо, годі було й говорити. До них наші вчені взагалі не мали доступу.

З огляду на ці обставини вже після появи першого тому стало очевидним, що це видання не відповідає тим науковим критеріям, яких слід дотримуватися при підготовці такого типу енциклопедичних праць. Через незалежні від укладачів обставини не вдалося дати читачеві всебічне науково-об'єктивне уявлення про історичний рух української художньої літератури, про творчий спадок письменників та діяльність дослідників — від найдавніших часів до наших днів. Необхідно було розпочати активну роботу над поглибленим вивченням українського літературного процесу, особливо періоду давньої української літератури, часів Української революції 1917–1921 рр., доби Розстріляного Відродження, величезного масиву української літератури, яка творилася за межами рідної землі. Потрібно було подати в єдності, як загальний український літературний процес, два потоки розвитку української літератури — материковий та еміграційний, діаспорний.

Отже, тоді величезний масив української літератури був узагалі не досліджений. Зараз ми,

наприклад, завершили підготовку і перейшли до етапу редакційної роботи над 12-томною «Історією української літератури». Оpubліковано вже п'ять томів. Перші два томи присвячені давній українській літературі і охоплюють період з X ст. до початку XVII ст. У першому томі йдеться лише про 20 авторів, імена яких нам відомі, хоча більшість творців давньої української літератури — аноніми, бо так тоді було прийнято. За період з XIII ст. до початку XVII ст. налічується вже 170 авторів, причому імена багатьох з них ніколи раніше не згадувалися, про них нічого не писали. Тому нам конче потрібно ввести цей колосальний культурний пласт у контекст української літератури через нову літературну енциклопедію.

Інша проблема — література української діаспори. Це також величезний масив, який до цього не враховувався, не залучався до наукового аналізу, про який не згадувалося в жодній з виданих енциклопедій чи довідкових праць. Оскільки за радянських часів цих письменників зазвичай вважали українськими буржуазними націоналістами, про них було заборонено писати. Сьогодні ми налічуємо понад 200 письменників, які творили за межами України після 1945 р., з них, зокрема, більш як 60 романістів.

За радянської влади було також заборонено згадувати імена письменників доби Розстріляного Відродження. Переважна більшість з них були репресовані й знищені сталінським режимом. Після здобуття Україною незалежності почалася копітка робота з відновлення їх спадщини. Потрібно було ліквідувати величезну кількість білих плям у їхніх біографіях, заново відкрити їхню творчість, часто інформацію доводилося збирати фактично по крупицях. Тепер увесь цей напрацьований шар інформації обов'язково має бути представлений в енциклопедії.

Багато країн світу мають свої власні національні літературні енциклопедії. Вони дещо різняться між собою за типом видання, і ми ретельно вивчаємо досвід зарубіжних колег. Наприклад, у Білорусі було видруковано «Енциклопедію літаратури і мистецтва Беларусі» у

п'яти томах (1984–1987), тобто вони вирішили поєднати літературу, живопис, музику та інші види мистецтва. У Росії в цьому аспекті цікавий проект уже згаданого енциклопедичного словника «Русские писатели»; в європейських країнах — енциклопедія словацьких письменників «Encyklopedia Slovenskych Spisovatelov» (1984), словник англomовної літератури «A Dictionary of Literature in the English Language» (by Robin Myers), двотомна енциклопедія німецьких письменників «Lexikon Deutschsprachiger Schriftsteller» (1967), енциклопедичний довідник польської літератури «Literatura Polska: Przewodnik Encyklopedyczny» (1984–1985), енциклопедія письменників народів Югославії «Leksikon Pisaca Jugoslavije» (1972) та багато інших національних видань.

На нашу думку, ми мусимо створити таку енциклопедію, яка давала б якомога повніше уявлення про українську літературу від давнини до сучасності, про всі періоди нашої національної історії в контексті літературного розвитку, наводила б вичерпну інформацію про письменників, які творили в різні часи. Енциклопедія також має містити велику частину теоретичного матеріалу, аналіз стилів, жанрів тощо.

Проте є ще багато не до кінця з'ясованих питань, які потребують обговорення у фаховому середовищі. Наприклад, чи включати до енциклопедії сучасних письменників, які творять сьогодні, і якщо так, то кого саме з них. Ті, хто на сьогодні в тих чи інших жанрах уже без сумнівів відбулися як письменники, на мою думку, мають увійти до цієї енциклопедії. Крім того, є письменники українського походження, які самі себе вважали українцями, але творили російською мовою і їх уже включено до скарбниці російської літератури. Взяти, наприклад, того ж Євгена Гребінку — класика української літератури. Всім добре відомі його знамениті байки, створені українською мовою, водночас понад 40 романів і повістей у нього написано

російською. Попри те, що це література високого рівня, в Україні цей бік його творчості не аналізувався. Або інший приклад. До Петербурга приїжджає випускник Ніжинської гімназії вищих наук Микола Гоголь. У новому середовищі він намагається реалізувати себе як творча особистість. І йому це вдається. 27-річний Гоголь дебютував з п'єсою «Ревізор» на сцені знаменитого Александринського театру, кожному прем'єру в якому цар відвідував особисто. Очевидно, для того, щоб отримати такий шанс, потрібно було писати російською. Можна назвати ще ряд письменників — вихідців з України, твори яких відображають українську історію, тобто написані на українську тематику, але російською мовою. До якої літератури, української чи російської, їх відносити — це дуже непроста проблема, але в енциклопедії ця інформація в тому чи іншому вигляді має бути наведена.

З суто прагматичного погляду і з урахуванням того, що науку в Україні буде переведено на конкурсне фінансування, ми сподіваємося, що у проекті з видання «Української літературної енциклопедії» є всі підстави для одержання гранту, оскільки він вирішує вагомі завдання загальнодержавного значення і матиме широке практичне застосування. Ясна річ, що така енциклопедія становитиме інтерес і для університетів, і для загальноосвітніх шкіл, і для фахівців-літературознавців, і для широкого загалу.

Ми також маємо намір паралельно працювати над розробленням електронного варіанта енциклопедії, враховуючи при цьому досвід створення Шевченківської енциклопедії, Енциклопедії історії України, Енциклопедії сучасної України і особливо уважно дивлячись на те, як зараз твориться Велика українська енциклопедія.

Дякую за увагу!

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*